

ХРИСТИЯНСЬКА ПРАВОВА ТРАДИЦІЯ: ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ

Д. ВОВК
*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії держави і права
(Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»)*

Спроби осмислення права європейських країн (зокрема, і українського) як цивілізаційного явища, як продукту певної культури не можна уявити без звернення до його (права) християнського коріння. Хоча діапазон думок з цього приводу у науковій літературі варіюється від тверджень про необхідність рехристиянізації правових систем країн Заходу (тут і далі терміни «Захід», «західна цивілізація» і похідні від нього вживаються нами у сенсі низки ознак, що виокремлюють країни Європи (як східної, так і західної) та деякі інші країни, генетично з Європою пов'язані, на фоні іншого світу) до визнання лише історичного значення християнської релігії у генезі сучасного європейського права. Однак за будь-яких підходів «присутність» християнської традиції у згаданих правових системах є беззаперечною. Правові положення Біблії, канонічне право, правова доктрина християнських церков, їхня діяльність у державно-правовій сфері є не просто підвалиною або чинником розвитку права Заходу, а самим буттям останнього, що у різні історичні часи набувало різних форм. Відповідно повноцінне осягнення онтологічних, гносеологічних, аксіологічних, праксеологічних та інших аспектів західного права є неможливим без звернення до християнської правової традиції, що актуалізує наукові пошуки у цій сфері.

Метою цієї статті є напрацювання науково коректного поняття християнської правової традиції, що може бути покладене в основу подальших досліджень впливу християнства (як певних культурних засад) на право.

Зазначимо, що вивчення християнської правової традиції викликає в літературі значні складнощі. По-перше, використання самого цього поняття є достатньо розмитим. Так, наприклад, О. О'Донован і Дж. Локвуд О'Донован під християнською правовою традицією розуміють християнську правову доктрину [1, с. 217]. В. Лафітський і Г. Глен вживають це поняття як культурологічний або релігійно зумовлений еквівалент терміна «правова сім'я», щоправда, з різ-

© Д. ВОВК, 2012

ним ставленням до нього: якщо В. Лафітський констатує наявність християнської правової традиції, то Г. Глен ставить під сумнів її існування [2, с. 123; 3]. Показово також, що системне розуміння природи християнської правової традиції, її сутнісних характеристик, структури, функцій вченими-юристами не створено.

По-друге, ще більш різномірним є розуміння родового поняття «традиція», яке є досить вживаними у філософських, правових, історичних, політологічних і культурологічних джерелах. Ця різномірність певною мірою має об'єктивне підґрунтя, адже природа традиції є поліморфною і значною мірою визначається сферою соціальної дійсності, в якій вона діє. З огляду на це для нашого дослідження важливі передусім суспільнознавчі праці, присвячені традиції.

По-третє, слабо вивченим залишається сучасний стан християнської правової традиції. Існуючі праці, які присвячені аналізу вказаної проблематики, зосереджені в основному на вивченні впливу християнства на середньовічне право або на з'ясуванні правових положень священних текстів чи християнської доктрини. Певним винятком із цього є відомі роботи Г. Бермана з дослідження західної традиції права, однак і в них сьогodнішній стан зв'язків між християнством і правом країн Заходу окреслений дуже схематично, в основному в межах ідеї про секуляризацію сьогodнішнього права, втрату ним свого релігійного підґрунтя і потребу в його відновленні [4, с. 51; 5, с. 97]. Спроби екстраполювати потім отримані в межах таких розвідок висновки на сучасне право і державу виглядають вкрай непереконливими [6], оскільки у них фактично ігнорується факт секуляризованості державно-правової дійсності (яка вже зараз набуває характеру постсекулярності) і пов'язані з цим зміни у функціональному призначенні християнсько-правової традиції. Крім того, практично не досягнуто низки явищ і процесів, які значною мірою визначають розвиток християнської правової традиції у наш час (релігійні еквіваленти (квазірелігійні ідеології, наприклад комунізм, фашизм, форми громадянських релігій), глобалізація світу тощо).

І по-четверте, досить мало уваги в літературі приділено особливостям християнської правової традиції у вітчизняній правовій системі. Водночас специфіка українського православ'я, його зв'язки з іншими гілками християнства, радянське минуле дають змогу вести мову про специфічний характер впливу християнської релігії на правову складову українського суспільства. Зазначимо також, що у цьому сенсі думка про єдність християнської правової традиції України і Росії є досить спірною і такою, що викликає чимало заперечень, зокрема й історичного плану. Можна пригадати, що на відмінності між українським і російським православ'ям звертав увагу в одному зі своїх публіцистичних творів В. Ключевський [7, с. 159]. На більшу демократичність церковної громади в українському православ'ї вказував і інший класик історичної думки Д. Багалій [8, с. 319]. С. Реснянський зазначає, що російська й українська гілки православ'я по-різному поставилися до культурних (зокрема, і правових. — Д. В.) новацій Петра І. Якщо російська церква їх не сприймала, то українське православ'я поставилося до них більш схвально [9, с. 47], а деякі з його діячів (як у випадку Ф. Прокоповича) виступали провідниками цих новацій. Крім того, під час оцінки християнської правової традиції як складової права України

або Росії не слід плутати впливу християнства на правову систему або її елементи з іншими чинниками розвитку останньої. Зокрема, скоріше ментальною специфікою і політичними факторами можна пояснити симфонію держави і церкви в її російському варіанті, яка достатньо негативно позначилася не лише на формуванні правових моделей державно-церковних відносин, але і на розвитку громадянського суспільства та демократії.

Як уже зазначалося, використання поняття «традиція» в наукових джерелах є дуже широким. Не заглиблюючись у це питання, зазначимо, що традиція (зокрема, і правова традиція) сприймається як минуле, як зв'язок між минулим і сьогоденням, як правило поведінки, легітимоване досвідом минулих поколінь, як спадщина, накопичена у певній сфері, як сам процес спадкування, як особлива форма історичної свідомості тощо. У світлі такого плюралізму підходів передусім потрібно визначитися, який із наведених підходів і якою мірою може бути застосований для дослідження християнської правової традиції.

Класичним є розуміння традиції як минулого. У такому випадку традиція зазвичай розглядається як позитивна чи негативна протилежність змінам, прогресу, новаціям. Таке ставлення до традиції є парадигмою Нового часу. Наприклад, Е. Берк закликав під час вирішення конфлікту між Британською імперією і північноамериканськими колоніями повернутися до традиційних «стародавніх чесних юридичних принципів і установ», які англійським філософом протиставлялися новим ініціативам корони у цій сфері [10, с. 143]. А. де Токвіль розглядав традицію (давній порядок) як опозицію змінам (революції) [11, с. 135]. Цей підхід використовується і сучасними дослідниками. Англійський соціолог Е. Гідденс порівнює традицію із зануренням у віковичну імлу [12, с. 32]. Французький фахівець із соціології історії Ж. Башлер розглядає історичний процес як зміну трьох періодів: природної історії, традиційних історій і модерної історії [13, с. 89].

При цьому не можна не помітити, що подібне бачення традиції утворює смислово пастку, адже у такому випадку традиція завжди є сталою, повністю сформованою, що виключає будь-які можливості її пристосування до сьогодення. У результаті традиція, будучи минулим, «вмирає» — витісняється із соціального середовища, як тільки воно починає змінюватися. Британський історик Е. Гобсбаум, вказуючи, що традиція апелює до минулого, вимушений одночасно визнати, що характерною рисою традиції є її незмінність [14, с. 14]. Однак незмінність є властивістю лише традицій низького рівня (наприклад, традиції вставання під час входження судді у зал судових засідань). Натомість традиціям більш високого порядку, зокрема і правовим, властива здатність модифікуватися й оновлюватися. На прикладі християнської правової традиції останній момент можна побачити і в еволюції тлумачення положень Біблії (на прикладі розуміння слів апостола Павла про те, що «немає влади не від Бога», яскраво видно, як християнська доктрина перейшла від ідеї сакральності державної влади до ідеї підпорядкованості правителя Божественним вимогам), і в трансформації християнської доктрини (зокрема, щоб зрозуміти ці процеси, достатньо порівняти суспільно-політичні погляди Ф. Аквінського, серед яких було визнання і соціальної нерівності, і рабства, і релігійної нетерпимості, та ідеї провідного неотоміста Ж. Марітена, який обґрунтував із християнського

боку цінність демократії і прав людини), і в перетвореннях, що відбуваються на рівні свідомості віруючих. Крім того, ставлення до християнської правової традиції як до минулого унеможливує будь-яку її присутність у процесах оновлення правової системи або її елементів, хоча простий приклад зі скасуванням смертної кари у більшості західних правових систем, що мало яскраво виражене християнське забарвлення, доводить зворотне.

Традиція розуміється також і як спадщина у певній сфері. Наприклад, М. Мірошніченко під традицією розуміє сукупність елементів соціального і культурного спадку, які передаються із покоління в покоління і зберігаються у суспільній пам'яті впродовж тривалого часу [15, с. 111]. Однак такий підхід фактично розчиняє правову традицію у правовій культурі, тоді як християнська правова традиція є складовою та чинником розвитку й інших елементів правової системи (норм права, правосвідомості, правової науки і освіти тощо), а так само і правової системи в цілому. Додамо також, що у цьому випадку неправильним видається сам акцент у розумінні традиції. Традиція — це не спадщина, а сучасність і майбутнє, пов'язане складними зв'язками з накопиченою спадщиною. Наприклад, до християнської спадщини у праві можна віднести звичай знімати взуття під час проведення ділових переговорів і укладення договорів або заборону продавати рибу після початку церковної служби, які діяли у Гамбурзі у XVIII ст., однак на розвиток сучасних договірних відносин ці правила поведінки не впливають і тому зараз не є складовою християнської правової традиції.

Потрібно також враховувати, що отождолення традиції зі спадщиною витісняє з розуміння традиції суб'єкта — її носія. Як зазначають К. Негус і М. Пікерінг, за такого бачення традиція матеріалізується як самоорганізоване знання, яке відбувається за спинами людей [16, с. 183]. Проте не можна не помітити, що розвиток християнської правової традиції часто спрямовується саме носіями останньої (релігійними громадами, церквами, релігійно вмотивованими індивідами). Відповідно і повноцінне пізнання традиції має здійснюватися не лише через аналіз правових ідей, цінностей, сформульованих теологами чи християнськими філософами, норм канонічного права, але й через вивчення правової діяльності згаданих вище суб'єктів.

Більш адекватним досліджуваній нами проблематиці видається сприйняття традиції як спадкування певного соціального досвіду, втілення його у сьогоденні. Так, український правник Ю. Оборотов вказує, що правова традиція відображає зв'язок часів, правове спадкування [17, с. 61]. А. Вишневський, досліджуючи західну традицію канонічного права, визначає її як звучання стародавнього права Церкви на Заході [18, с. 10]. Однак слід зазначити, що попри перенесення наголосу з минулого на сучасність за такого розуміння теж не долається сталість, консервативність традиції, оскільки проблема незмінності спадщини залишається (не можна змінити того, що вже накопичено і спадкується).

У цьому підході також не враховується, що традиція може відображати більш складні зв'язки, ніж «сучасне—минуле». Наприклад, численні протести православних церков проти запровадження в Україні ідентифікаційного номера платника податків, що призвело до корегування законодавства у бік надання віруючим можливості відмовитися від присвоєння цього номера, є проявом

християнської правової традиції і відображає зв'язок між правом і християнською релігією по лінії «сучасне (чинна норма права про обов'язковість при своєння ідентифікаційного номера) — реальне або уявне минуле (сформований у попередні часи християнський погляд на людину, гріховність, «число диявола») — сучасне (несприйняття віруючими і, як наслідок, зміна законодавства)».

Крім того, розуміння традиції як спадщини чи спадкування не вирішує проблеми так званих винайдених традицій, тобто того, що суспільством віднесені до історичної спадщини і виконує роль традиції, хоча не є насправді такою спадщиною. Британські науковці — автори відомої праці «Винайдення традиції» — на матеріалі історії Сполученого Королівства досить переконливо демонструють, як ті традиції, що у суспільній свідомості вважаються продуктом «сивої давнини», насправді сформовані у найближчому минулому й історичного підґрунтя не мають [14, с. 29–31, 34]. Проявом такої «винайденої» християнської правової традиції може бути, зокрема, укорінена у сьогоdnішній західнохристиянській традиції думка про прямий зв'язок християнства із сучасною демократією. Не заперечуючи цього зв'язку повністю, зазначимо, що закладена у християнстві, як і в будь-якій авраамічній релігії, ідея єдинобожжя як образу трансцендентної влади необхідно тягне за собою достатньо авторитарну модель влади й у цьому світі, а узгодження концепцій народовладдя і плюралізму з християнською доктриною є продуктом ХХ ст., коли християнські церкви (особливо католицька) прагнули віднайти себе у новому, секулярному світі, тобто, по суті, є винайденою традицією. Отже, говорячи про християнську правову традицію, ми маємо на увазі не стільки певний досвід християнства як об'єкт спадкування, скільки те, як ця спадщина усвідомлюється суб'єктами права сьогодні.

З огляду на нормативний бік права слід також згадати розуміння традиції як регулятора суспільних відносин. За такого бачення традиція становить правило поведінки переважно символічного характеру, що підтримується суспільною думкою і передається із покоління в покоління. У цьому аспекті право і традиція є різновидами соціальних норм. З урахуванням цього висловом «християнська правова традиція», за аналогією з правовим звичаєм, досить умовно можна позначити християнську традицію, перенесену у право шляхом санкціонування. У ситуації деідеологізованості, а точніше — поліідеологізованості сучасного права, таких традицій досить мало (наприклад, чорний і червоний кольори суддівських мантій, які йдуть від кольорів сутан священнослужителів — суддів церковних судів, або заручини, що у деяких європейських країнах мають правове значення, тощо). Однак і тут потрібно враховувати, що коли традиція текстуально оформлюється у нормативно-правовому акті або іншому джерелі права, вона набуває характеру норми права. Говорити ж про норму-традицію у праві, очевидно, можливо лише тоді, коли у законі лише міститься посилання на неї. Зокрема, на нашу думку, такою традицією є проведення церемонії благословення Президента України після його інавгурації настоятелями церков і керівниками релігійних конфесій у Софійському соборі Національного заповідника «Софія Київська» (п. 104 Положення про Державний Протокол і Державний Церемоніал України, затвердженого Указом Президента України від 22 серпня 2002 р. № 746/2002). Подібні нормативні конструкції, звичайно,

належать до складу християнської правової традиції як об'єкта пізнання, однак є лише одним із елементів останньої.

Розмаїття викладених підходів також демонструє, що традиція об'єктивно не може бути осмислена лише через одне з напрацьованих у науці. Багатогранність буття права зумовлює багатовимірність традицій, що діють у праві. Ю. Лобода вказує, що під поняттям «правова традиція народу» розуміє і закономірності розвитку правової сфери суспільства, її ідею, принцип і тенденцію правової складової соціальної організації (наведені підходи хоча і близькі за значенням, однак не синонімічні), і нормативно осмислений життєвий досвід поколінь [19, с. 87–88]. Нам досить важко погодитися з саме такими аспектами розуміння правової традиції, але акцент на багатоаспектності останньої (зокрема, і християнської правової традиції) зроблено правильно.

Наведені вище міркування дають можливість сформулювати поняття християнської правової традиції. На нашу думку, християнська правова традиція — це особливості буття правової системи, зумовлені християнською релігією у її історичному розвитку, а так само і специфіка пізнання та відтворення правової системи чи її елементів у контексті розуміння християнства суб'єктами права.

Викладений підхід до християнської правової традиції відображає декілька важливих моментів її сутності. По-перше, християнська правова традиція є динамічним явищем, що, до речі, виправдано і з точки зору сенсу слова традиція (від лат. *traditio* — передавання, процес переходу чогось), відповідно традиція не може досліджуватися через протиставлення «традиція — інновація». Її існування як складової західного права не слід уявляти як поступове «згасання», зникнення колись сформованого під впливом християнства правового досвіду. Ця традиція є «живою», вона розвивається і змінюється із розвитком самої християнської релігії, людини, суспільства, права і держави тощо.

По-друге, наведене поняття християнської правової традиції дозволяє побачити неоднозначність впливу християнства на право, а так само і можливу невідповідність сприйняття цього впливу носіями традиції (суб'єктами права) реальному історичному досвіду. Згадана неоднозначність часто змушує відокремлювати ідеологічний компонент християнської правової традиції (наприклад, ідей богоподібності людини, спокути, свободи її волі, рівності людей у служінні Богу) від практики діяльності християнських церков, історичний досвід яких знає і виправдання рабства, і погодження з суспільною нерівністю, і освячення релігійних війн.

У свою чергу невідповідності у сприйнятті християнської правової традиції мають об'єктивний характер і зумовлені тим, що традиції завжди несуть на собі відбиток історичного часу, як у тому, що вони привносять із минулого, так і у тому, як вони сприймаються сьогодні [16, с. 210]. Можна пригадати, наприклад, що Реформація, яка справедливо визнається кроком до секуляризації і ствердження релігійної свободи, для її сучасників фактично вилася у збільшення релігійної нетерпимості між католиками і протестантами. При цьому і події XVI ст., і їхнє трансформоване розуміння у XXI ст. є проявами християнської правової традиції, що демонструють зазначену невідповідність. Саме тому християнська правова традиція, як уже зазначалося, демонструє взаємодію правової системи і християнства не лише по лінії «сьогодення — минуле», але й по

лінії «сьогодення — минуле — сьогодення», що відображає зв'язок сучасного права із сучасною християнською правовою традицією. Крім того, як уже вказувалося, християнська правова традиція може мати характер винайденної.

По-третє, християнська правова традиція є явищем, яке відображає певний аспект буття правової системи, детермінований різними складовими християнської релігії. Отже, дослідження цієї традиції зумовлює не вивчення лише християнського бачення права, а осмислення того, як це вчення, а так само і діяльність церков чи релігійних громад позначилися на розвитку західного права.

По-четверте, запропоноване визначення християнської правової традиції має на меті охопити різні аспекти існування права: як нормативного регулятора (з цього боку християнська правова традиція є особливим буттям правової системи, зумовленим християнською релігією), а також як форми суспільної свідомості та способу духовного виробництва (з цього боку християнська правова традиція становить специфіку пізнання та відтворення правової системи, її елементів у контексті розуміння християнства суб'єктами права).

І нарешті, по-п'яте, християнська правова традиція є однією з традицій, що діють у праві західних країн. Особливості буття означених правових систем визначаються також й іншими традиціями (зокрема, римського права у приватній сфері, грецької філософії у сфері публічного права), а також культурними, історичними, економічними, політичними чинниками.

Наведені вище моменти, на нашу думку, мають враховуватися під час дослідження окремих питань впливу християнства на формування і функціонування права європейських країн.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *O'Donovan O., Lockwood O'Donovan J.* Bonds of imperfection. Christian politics, past and present. — Cambridge, 2004. — 324 p.
2. *Лафутский В. И.* Сравнительное правоведение в образах права. — Т. 1. — М., 2010. — 429 с.
3. *Glenn H. P.* A Western Legal Tradition? // Materials of Conference of International Association of Procedural Law (Toronto, June, 3–5, 2009) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.iapl2009.org/documents/7PatrickGlenn_000.pdf.
4. *Берман Г. Дж.* Западная традиция права : эпоха формирования / пер с англ. Н. Р. Никоновой при уч. Н. Н. Деева. — 2-е изд. — М., 1998. — 624 с.
5. *Berman H. J.* The Influence of Christianity upon Development of Law // *Oklahoma Law Review*. — 1959. — № 12.
6. *Папаян Р. А.* Христианские корни современного права. — М., 2002. — 416 с.
7. *Ключевский В. О.* О нравственности и русской культуре / сост., вступ. ст. и примеч. Р. А. Киреевой. — 2-е изд., испр. и доп. — М., 2006. — 301 с.
8. *Багалеї Д. І., Миллер Д. П.* История города Харькова за 250 лет его существования (1655–1905) : историческая монография : в 2 т. — Т. I. — Репринт. изд. — Х., 2004. — 982 с.
9. *Реснянский С. И.* Церковно-государственная реформа Петра I. Протестантская модель или византийское преемство. — М., 2009. — 255 с.
10. *Берк Э.* Правление, политика и общество : сборник / пер. с англ., сост. Л. Полякова. — М., 2001. — 480 с.
11. *Токвіль А.* Давній порядок і революція / пер. з фр. Г. Філіпчук. — К., 2000. — 224 с.

12. *Гіденс Е.* Нестримний світ : як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. Н. П. Поліщук. — К., 2004. — 100 с.
13. *Башлер Ж.* Нарис загальної історії / пер. з фр. Є. Марічева. — К., 2005. — 392 с.
14. Винайдення традиції / за заг. ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. — 2-ге вид., випр. — К., 2010. — 448 с.
15. *Мірошниченко М. І.* Генезис національних правових систем : теоретико-методологічний аспект. — К., 2007. — 271 с.
16. *Негус К., Пикеринг М.* Креативность. Коммуникация и культурные ценности / пер. с англ. О. В. Свинченко. — Х., 2011. — 300 с.
17. *Оборотов Ю. М.* Традиції і новації у правовому розвитку : монографія. — Одеса, 2001. — 160 с.
18. *Вишне夫斯基 А. А.* Каноническое право. Древняя церковь и Западная традиция. — М., 2006. — 276 с.
19. *Лобода Ю. П.* Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). — Л., 2009. — 280 с.

Вовк Д. О. Християнська правова традиція: до визначення поняття

Анотація. Стаття присвячена розгляду християнської правової традиції як об'єкту правових досліджень. Окреслюються проблеми і підходи до розуміння християнської правової традиції. Формулюється низка ключових аспектів її сутності.

Ключові слова: західна цивілізація, християнство, право, традиція, правова система.

Вовк Д. А. Христианская правовая традиция: к определению понятия

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению христианской правовой традиции как объекта правовых исследований. Обозначаются проблемы и подходы к пониманию данной традиции. Формулируется ряд ключевых аспектов ее сущности.

Ключевые слова: западная цивилизация, христианство, право, традиция, правовая система.

Vovk D. Christian Legal Tradition: on the Issue of its Definition

Summary. The author reviews Christian legal tradition as an object of legal studies. Key problems and approaches to understanding of this tradition are denoted. Basic aspects of its essence are defined.

Key words: western civilization, Christianity, law, tradition, legal system.